

8. Кулеш, Г. І. Беларуская юрыдычная тэрміналогія ў электроннай базе даных “Словарь юридических терминов на белорусском, русском и английском языках” [Электронный ресурс] / Г. І. Кулеш // Режим доступа: <http://www.shkola.of.by/belaruskaya-yuridichnaya-terminalogiya-elektronnaj-baze-danin.html>. – Дата доступа: 03.08.2018.

9. Прияишников, Е. А. Опыт лингво-статистического исследования текста закона: сборник Всесоюзной научно-практической конференции “Проблемы автоматизированной обработки научно-технической информации” (тезисы докладов) / Е. А. Прияишников. – М., 1976.

Валянціна Касцючык

ЖЫВОЕ НАРОДНАЕ СЛОВА

Ў ЛЕКСІКАГРАФІЧНЫХ ДАВЕДНІКАХ Ф. М. ЯНКОЎСКАГА

Імя Ф. М. Янкоўскага вядома не толькі ў Беларусі, але і далёка за яе межамі. Даследчык сьлыны найперш як нястомны збіральнік і даследчык народных скарбаў – дыялектных слоў і фразеалагізмаў. Гэтай няпростай справе былі аддадзены многія гады працоўнай дзейнасці навукоўца, а вынікам сталі шматлікія артыкулы, слоўнікі, вучэбныя дапаможнікі. Распачата ж было збіранне народных “самацвetaў” яшчэ ў 1940-я гады. Пазней, у 1960–1970 гг., адзін за адным былі выдадзены тры выпускі “Дыялектнага слоўніка”, у якім найперш зафіксаваны словы, сабраныя аўтарам на роднай Глушчыне. Гэта былі найменні, якія адсутнічаюць у літаратурнай мове або адрозніваюцца ад літаратурных значэннем. Змест многіх з іх нельга перадаць аднаслоўна, у сувязі з чым іх можна разглядаць як безэквівалентныя, прычым не толькі ў рускамоўным дачыненні, а і ў адносінах да літаратурнай мовы: *прысёбрыцца* ‘паддобрыцца і нешта атрымаць, узяць’, *пятрыць* ‘жыць надгаладзь, прычым працягла час’, *гароўля* ‘бесперапынная непрысяная праца пры нястатку’ і інш.

Ф. М. Янкоўскі імкнуўся ўвасобіць у сваёй працы ўсё багацце дыялектнага слова праз прызму сінаніміі, полісеміі, багатых словаўтваральных гнёздаў. У якасці прыкладу нагадаем толькі некаторыя з сінанімаў да слова *гаварыць*: *барабаниць, бурчаць, верзіці, гарадзіць, гергетаць*, а таксама звернем увагу на разнастайныя паводле значэння найменні, якія складаюць адно словаўтваральнае гняздо: *гаравіць* ‘працаваць працягла, настойліва’, *загаравіць* ‘запрацаваць, зарабіць сумленную працаю’, *гароўны* ‘вельмі працавіты, які не мае і не ведае спачыну’; *гадун, гадунец, гадунок, гадуночак* ‘той, якому год; аднагадовы’, *гадбўны* ‘такі, якога лёгка гадаваць; моцны, дужы, не хварэе, непераборлівы’ і інш. Спыняюць увагу і многія мнагазначныя словы. Так, аж з трыма значэннямі занатаваны Ф. М. Янкоўскім дзеяслоў *спароць* ‘1. Скінуць, збіць што-небудзь, 2. Зруйнаваць (пташынае гняздо), 3. Выжыць каго-небудзь з пасады’.

У вытлумачэнні семантыкі слоў выяўляецца вялікае аўтарава жаданне дэталёва ахарактарызаваць з’яву, дзеянне, прадмет. Дэфініцыі да слоў даюцца аб’ёмныя, вельмі падрабязныя. Змест слоў акрэсліваецца і

апісальна, і праз падбор сінонімаў, у тым ліку і дыялектных. Кожнае слова і асобнае яго значэнне праілюстравана каштоўным матэрыялам.

І шырокае збіранне дыялектнай лексікі, і яе лексікаграфічная апрацоўка былі падпарадкаваны, са слоў Ф. М. Янкоўскага, “не толькі задачам навуковага асвятлення тэарэтычных пытанняў мовазнаўства, а і задачам штодзённых клопатаў пра ўзбагачэнне і далейшую нармалізацыю нашай літаратурнай мовы” [1, с. 6]. Неаднаразова даследчык звяртаў увагу на невычэрпнае багацце дыялектнай мовы, на неабходнасць збірання народных скарбаў, вельмі часта перасцярагаючы, што трэба мець разумную меру ў выкарыстанні запазычанняў. Ён слухна адзначаў: “Запазычэнню павінны быць межы, а ўвядзенне ў літаратурную мову запазычанняў пры наяўнасці свайго, вядомага ў народна-дыялектнай ці літаратурнай мове – гэта праяўленне абьякавасці да роднай мовы, несвядомае ці свядомае не ўзбагачэнне, а збыдненне роднай мовы” [1, с. 9].

Ф. М. Янкоўскі добра адчуваў перавагу свайго, роднага, слова над чужым, “занесеным”, праяўленую найперш за кошт яго адкрытай унутранай формы, якая стварае ўсё новыя мажлівасці ці адкрывае прастору для далейшых пераасэнсаванняў, семантычных ускладненняў, нарошчванняў зместу. Намінацыі з жывымі словаўтваральнымі і семантычнымі сувязямі дарэчна названы даследчыкам гаваркімі: “Яны – аб’ект асабліва пільнай ягонай увагі. Звернем увагу, наколькі шырока і рознабакова асэнсавана Ф. М. Янкоўскім гаваркое слова *вельмі моцны* – *‘вельмі прыкметна змяніцца знешне і ўнутрана на лепшае пра таго, хто раней быў слабы, кволы, негаваркі ці нясмелы, незнаходзіць ў калектыве, у абыходжанні з людзьмі*”. Змест названага слова настолькі адметны, што яго немагчыма не тое што аднаслоўна, а і цяжка апісальна перадаць. Аўтар у якасці слоўных дэфініцый дае да яго і характэрнае лексічнае значэнне, а таксама, лічачы, што гэтага недастаткова, дадае інфармацыю пра суб’екты, да якіх можа быць дастасавана згаданае дзеянне.

Найперш прыгаваня, ці гаваркія, словы, якія займаюць у лексічнай прасторы “Дыялектнага слоўніка” Ф. М. Янкоўскага асноўнае месца, адлюстроўваюць нацыянальную асаблівасць сістэмы спосабаў моўнага адлюстравання. Яны, як складнікі лексічнай спецыфікі, носбіты нацыянальнага каларыту, патрабуюць да сябе ўвагі.

Нацыянальна адметнае, гаваркое слова, як паказвае “Дыялектны слоўнік” Ф. М. Янкоўскага, мае шырокую ў катэгарыяльных адносінах матывацыйную базу. У якасці яго апорных матывацыйных кампанентаў могуць выступаць словы, выражаныя дзеясловамі, назоўнікамі, прыметнікамі: *прыставі́ка* ‘той, хто дакучае чым-небудзь, чапляецца, прыстае да каго-небудзь’, *меля́я* ‘той, хто меле языком’, *сцанава́ць* ‘устамавіць цану, за якую прададуць’, *маца́к* ‘моцны, дужы чалавек’, *гладу́ха* ‘гладкая, сытая жанчына’ і інш.

Часта ўтварэнне гаваркога слова матывуецца гукаперайманнем, у чым бачыцца імкненне моўцы максімальна наблізіць гукавую аснову намінацыі да дзеяння: *гoгoкaць* 'крычаць гo-гo', *шлэпaць* 'ісці з шумам шлэп-шлэп', *галёкaць* 'вытворны ад галё-галё' і інш.

Нацыянальна адметнымі выступаюць вытворныя словы, матываваныя параўнаннем. Так, змест слова *падцыганіць* перадаецца сінанімічнымі *ашукаць*, *падмануць*, якія не ўтрымліваюць у сабе матывавальнага кампанента. Матывацыйнай базай выступае не актуальны, рэалізаваны ў сінонімах змест, а дадатковы, заключаны ў параўнанні: *падцыганіць* 'ашукаць, [як цыган]'. Такі ж матывацыйны тып выяўляе і дзяслоў *падмікіць* – 'нечакана і трапна пажартаваць з каго-небудзь, [як некалі Мікіта]'.
Фразеалагічная матывацыя характэрна для найменняў *рукаты* 'нячысты на руку, схільны да дробнага крадзяжу', *ручыца* 'ісці ў руку, добра весіцца, добра гадавацца, пладзіцца і не зводзіцца' і інш.

Сінтаксічнай матывацыяй вылучаюцца словы *торбахват* 'злодзей, той, займаецца дробнай кражаю' (пар. *торбы хзатць*), *пчаладзёр* 'той, хто выдзірае пчолы (мёд), злодзей', *шасціпты* 'чалавек, у якога на руцэ ці назе шэсць пальцаў', *крутасвет* 'той, хто светам круціць', *крываклубы* 'з крывым, знявечаным клубам' і інш.

Матывацыйныя кампаненты, якія ляжаць у аснове словаўтваральнай структуры вытворнага слова, актуалізуюць розныя адметныя прыкметы, уласцівыя з'яве, прадмету, дзеянню. За першааснову намінацыі могуць брацца: а) прамыя аб'екты дзеяння: *пісяжыць* 'біць так, каб рабіць пісагі'; б) ускосныя аб'екты праддэсу, што найчасцей выступаюць сродкамі дзеяння: *удзернавіцца* 'накрыцца (пра поле, якое некалі ялавела) дзёрнам', *усырычыць* 'смажыць, выцяць сырыцаю', *вёдрапакаваць* 'добра апрацаваць глебу драпаком'; в) месца дзеяння: *выбаниць* 'вымыць каго-небудзь у лазні'; *апаробніцца* 'жанчына, якая, зайшоўшы да кагосьці на часінку, доўга стаіць на парозе (ля парога, ля дзвярэй) і гаворыць, пытаецца'; г) спосаб дзеяння, цесна звязаны з якаснай характарыстыкай дзеяння: *палятуха* 'жанчына, якая бегae (лятае!) з хаты ў хату', *падтáкіч* 'той, хто толькі падтаквае каму-небудзь'; д) вынік дзеяння: *харашыць* '1. Ачышчаць буракі, моркву ад карэння, зямлі, бацвіння, капусту – ад верхняга зялёнага лісця і храты; 2. Упрыгожваць, аглядаць, папраўляць, каб штосьці было харашае, прыгожае' і інш.

У "Дыялектным слоўніку" Ф. М. Янкоўскага занатавана нямала гаваркіх мнагазначных слоў. Большасць з іх мае два значэнні – прамое і пераноснае. Прыкметай пераасэнсавання, якая звязвае, яднае ў адно цэлае прамое і пераноснае значэнні, найчасцей бывае інтэнсіўнасць дзеяння: *сцёпаць* '1. Нечакана схопіць; 2. Прагна і хутка з'есці', *трушыць* '1. Біць, разбіваць што-небудзь крохкае, далікатнае; 2. Многа есці

неспажыўнага’, **грымець** ‘1. Грымець; 2. Крычаць, лаяцца, бушаваць, абвінавачваць’ і інш. Часам значэнні полісемічных дзеясловаў звязаны аднолькавай якаснай характарыстыкай дзеяння ці спосабам яго ажыццяўлення: **брыць** ‘1. Галіць, брыць; 2. Чыста выкошаваць’, **залыгаць** ‘1. Узяць на повад валоў; 2. Узяць каго-небудзь у рукі, запрэгчы’, **габлянуць** ‘1. Энергічна, рэзка пацягнуць гэблем; 2. Сцебануць, ударыць, хвасянуць рэзка і моцна’, **кубліцца** ‘1. Рабіць кубло (гнездо), дзе курыца збіраецца класці яйкі; 2. Доўга, працягла час прыладжвацца’ і інш. Пераноснае значэнне гаваркога полісемічнага дзеяслова можа называць дзеянне як пакаранне жывой істоты, а прамое – фізічнае дзеянне, накіраванае на нежывы прадмет: **з’аціць** ‘1. Хутка ссекчы дрэва; 2. Збіць на горкі яблык’, **прыварыць** ‘1. Прыварыць; 2. Моцна сцебануць, хвасянуць, так ударыць, каб аж “прыстала”, “прыварылася”. На прыкладзе дзеясловаў **закасаваць** ‘1. Закрэсліць; 2. Дабіцца большага поспеху, чым хто-небудзь, перагнаць каго-небудзь’, **прылабуніцца** ‘1. Прытуліцца да каго-небудзь, да чаго-небудзь (напрыклад, да печкі); 2. Прыладзіцца і непрыкметна жыць’ можна гаварыць і пра семантычны перанос ‘фізічнае, канкрэтнае – абагульненае, выніковае’.

Сярод мнагазначных гаваркіх слоў выяўляюцца метафарычныя і метанімічныя пераасэнсаванні. За кошт падобства ў паводзінах жывёлы і чалавека з’явілася пераноснае значэнне ў слове **дзярклівы** – пар. ‘1. Праката: такі, які драпаецца, дзярэцца; 2. Пра чалавека: задзірлівы, карузілівы’. Метафарычная сувязь на яшчэ вялікай ступені праяўлення дзеяння звязвае два значэнні дзеяслова **гулаць** ‘1. Бухаць, глуха ўдараць, глуха стукаць; 2. Глуха кашляць’. Пераносныя значэнні як вынік метафарызацыі маюць і назоўнікі **жаўкляк** ‘аслабелы, хворы чалавек, на выгляд поўны, але паўната нездарова: колер твару нагадвае колер пераспелага агурка-жаўкляка’, **драбіна** ‘вялікая тонкая і худая карова, конь, ад якіх мала карысці’. Метанімічны перанос ‘дзеянне – вынік’ характэрны дзеяслову **адубець** ‘1. Змерзлаць; 2. Памерці’.

Як бачым, гаваркія словы, змешчаныя ў “Дыялектным слоўніку” Ф. М. Янкоўскага, – адметная з’ява беларускай мовы. Яны здольныя даваць істотную характарыстыку прадмета, з’явы, дзеяння, раскрываючы тым самым нацыянальную адметнасць спосабаў матывацыі і звязанай з ёй намінацыі.

Літаратура

1. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1959. – 230 с.
2. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1960. – Вып. 2. – 234 с.
3. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1970. – Вып. 3. – 171 с.